

UYGUR TÜRKLERİNİN MİTOLOJİK, DİNİ VE TARİHİ KADIN KAHRAMANLARI ÜZERİNE

Alimcan İNAYET*

Adem ÖGER**

ÖZET

Türk kültür tarihinde, erkek kahramanların yanı sıra kadın kahramanların gerek mitolojik anlatmalarda gerekse diğer sözlü kültür ürünlerinde önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Uygur Türklerinin mitolojik anlatmaları başta olmak üzere, destan, efsane ve halk şiirinde de çeşitli kadın kahramanlar yer almaktadır. Bu makalede, Uygur Türklerinin sözlü kültür yaratmalarında yer alan mitolojik, dinî ve tarihî kadın kahramanlarından bazıları tanıtılıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, mitoloji, kadın kahramanlar.

A STUDY ABOUT MYTHOLOGICAL, RELIGIOUS AND HISTORICAL HEROINES IN UYGHUR TURKS

ABSTRACT

In the history of Turkish culture, it is known that both heroes and heroines are important in mythological narratives and other oral culture narratives. The different heroines have found in especially mythological narratives of Uighur Turks, epic, legend and folk poems. In this article, some of mythological, religious and historical heroines, that have found in oral culture of Uighur Turks, will be introduced and interpreted.

Key Words: Uighur, mythology, heroines.

---

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, alim1962@hotmail.com

** Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, ademoger@gmail.com

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Uygur Türklerinin mitolojik sisteminde, destanlarında, efsanelerinde ve halk şiirinde birçok kadın kahraman yer almaktadır. Bazı sözlü kültür ürünleri, kadın kahramanların hayatları etrafında teşekkül etmiştir. Bu sözlü yaratmalardan bir kısmında kadın kahramanların İslâmiyeti yaymak için Budistlerle olan mücadeleleri anlatılırken, bir kısmında da Çin-Mançu yönetiminin zulüm ve işkencelerine karşı mücadeleleri anlatılmaktadır. Ayrıca bazı sözlü yaratmalarda, bu kadın kahramanların kültür-medeniyet kahramanı olarak Türk kültür tarihine etki ve katkıları anlatılmaktadır. Bu makalede, Uygur dinî-mitolojik sisteminde, destan, efsane ve halk şiirinde yer alan bu kadın kahraman tipleri değerlendirilecektir.

1. Mitolojik Kadın Kahramanlar:

Uygur Türklerinin sözlü anlatmalarında yer alan mitolojik kadın kahramanlardan biri Umay Ana'dır. Umay¹, Türk mitolojik sisteminde yer alan önemli tanrılardan biridir. Türk mitolojisiyle ilgili araştırmalar, "Tanrı" kavramının gökle yerin birliği şeklinde düşünülen ilahî düzenle ve bu düzeni yaratıp yaşatan ulu güçle bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir.² Yer ile göğün aslında bir olduğu, bunların sonradan ayrıldığı ile ilgili mitler –Uygur Türklerindeki "Yer ve İlahi Öküz", Kazak Türklerindeki "Gök Nasıl Yükseldi", Salurlardaki "Huda'nın Gök ve Yeri Üfleyerek Yaratması", Tuygunlardaki "Gök ile Yerin Oluşması", Moğollardaki "Gök ile Yerin Oluşması", Mançulardaki "Tanrının Dünyayı

¹ Umay kelimesinin etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşler vardır: Fuzuli Bayat "Umay" sözcüğünün "um + ay" şeklindeki terkipten oluştuğunu ve Ay merkezli inanç sisteminden çıktığını belirtmiştir. (*Türk Mitolojik Sistemi* 2. İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2007, s. 77.). Çinli Türkologlara göre ise, Umay kelimesi um ve ay kelimesinden oluşmuştur. Um kelimesi ise kadının cinsel organını ifade eden am/em kelimesinin fonetik değişimden sonra aldığı biçimdir. Ay kelimesi de kadın cinselliğini ve kadınlığı ifade eder. O halde, Umay "döllenip doğuran kadın ilah" demektir. Türklerin taptıkları "döllenip doğuran kadın ilah", cinselliğe tapınma düşüncesi temelinde ortaya çıkmıştır (Niu Ruji, Eski Uygur Yazılarıyla Yazılmış Metinler Kılavuzu, Şinciang Helk Neşriyatı, Urumçi, 1997, s. 307-308). "Tatar Mifları" adlı kitapta, kadınların cinsel organları (Eski Türkçede ömmü, bugün de Kazaklarda ammy (amy) ile bağlı temel kelimeler ve inançların köklerinin Umay ilahesine bağlandığı ileri sürülmüştür. Mişer Tatarları "akraba" (tugankay), "kardeş" (karindeşkey) gibi çok yakın kişilere "amy" derler. Bunun Umay (Imay, Amy) ile ilişkisi vardır. N. İsenbet, bu kelimenin "ama", "eme", "imi", "emeci", "emecek", "imçek" kelimelerinin kökünde de "analık" anlamının yattığını ve onların hepsinin de eski anaerkil dönemine dayandığını düşünür (Tatar Mifları, Beşençe Kitap, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1996, s. 25-26).

² Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 2005, s. 534

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Yaratması” başlıklı mitler³ bu tezi destekler niteliktedir. Altay Yaratılış mitlerinde Ülgen ve Karahan’a yaratma emrini veren Ana da bunu teyit etmektedir. Uygur Türklerinin “Esmâ Peri” mitinde şöyle denilmektedir: “Gökyüzü meleklerinin padişahı, bütün meleklerden güzelmiş ve gökyüzünün yedinci katında yaşamış. Tabiattaki bütün olaylar, bu meleğin keyfindeki değişimlere göre gerçekleşmiştir. Yani, bu melek gözünü açsa, güneş doğup bütün kâinat aydınlanırmış; uyusa, bütün kâinat karanlığa bürünürmüş; ağlasa, yağmur yağarmış; gülse, kar yağarmış; ağzını açsa fırtına çıkarmış; nefes alsa rüzgâr çıkarmış. Kaşını çatsa hava bozulurmuş; sinirlense yeryüzü sallanırmış; kaşını oynatsa gök kuşağı meydana gelirmiş. Bundan dolayı ona ‘Esmâ Peri’ demişler.”⁴ Buradaki “Esmâ Peri”, yani “göklerin perisi” Gök Tanrı’dan başka bir şey değildir. Esmâ Peri ile Mitolojik Ana arasındaki ilişki de gayet açıktır. Eğer yer ile göğün başlangıçta bir olduğu hakkındaki görüş doğru ise, gök ile yerin ayrılmasıyla, aslında tek olan Ulu Ana veya Mitolojik Ana Gök Tanrı ve Yer-Su Tanrısı olarak ikiye ayrılmış olmalıdır. O zaman Gök Tanrı ve Yer-Su Tanrısının Ulu Ana/Mitolojik Ana (Ana Yayaçı) gibi hem yaratıcı hem yok edici, hem hayat verici hem öldürücü, hem verici hem alıcı özelliklerini ortak kökene dayandırabiliriz. Yaratıcı Gök Tanrı’dan Güneş Tanrı, Ay Tanrı, Yıldız Tanrısı, Ülgen, Kayrahan; Yer-Su Tanrısı’ndan Umay/May Ene/Payana/Bayana/Ayısıt, dağ, nehir ve orman iyeleri ortaya çıkmıştır. Yok edici Gök Tanrı’dan Yıldırım Tanrısı, Şimşek Tanrısı, Ejderha, Erlik; Yer-Su Tanrısından Albastı/Al Karısı/Yalmavuz/Celbegen/Mestan Kempir/Kara Umay ortaya çıkmıştır. Bütün bu tanrılar, ilahlar ve iyeler, Ulu Ana/Mitolojik Ana’nın hem yaratıcı hem yok edici, hem yaşam verici hem öldürücü, hem erkek hem dişi özelliklerini taşırlar. Yer-Su Tanrısından biri olan Umay da hem koruyucu (Ak Umay) hem yok edici ölüm meleği (Kara Umay) fonksiyonuna sahiptir. Umay, Türk mitolojik sisteminde kadın ve çocukların koruyucusu değil, aynı zamanda hayvanların, kabilenin de koruyucusudur. Onun bu koruyuculuk fonksiyonu aynı zamanda onun kahraman, savaşçı yönüne de işaret eder. Altay-Sayan halklarında Umay’ın sembolik tasvirinin ok ve yaydan oluşması da bunu göstermektedir.⁵ Burada ok ve yayın Oğuz Kağan Destanı’ndaki ve Türk siyasi-diplomasi tarihindeki yerini hatırlamak gerekir. Çocukları kötü ruhların

³ Çin’deki Altay Dil Ailesine Mensup Milletlerin Efsane ve Hikayeleri. (Zhongguo A er tai Yuxi Zhu Minzu Shenhua Gushi), Editör: Man Douhu, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1997, s. 30, 57, 96, 145, 208, 248.

⁴ Uyğur Helk Epsane-Rivayetleri (Kök Yallic Böre), Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2006, s. 7.

⁵ Fuzuli Bayat, Türk Mitolojik Sistemi 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 54.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

saldırısından korumak için kullanılan bıçak, hançer, makas ve tüfekler, Umay'ın silahları ya da Umay ile özdeşleştirilmiş silahlar olmalıdır. Teleutlar may-ene (Yani Umay Ana)yi dalgalı gümüş saçlı, gökteki gökkuşağından inen ve altın yayı sayesinde çocukları koruyan, genç, güzel bir kadın (bazen genç kız) olarak düşünürler.⁶ G. V. Dlujevskaya, Kudırge Kayası'nda bulunan bir tasvirde, çocukların ve savaşçıların koruyucusu, bereketin tanrıçası, tanrıça Umay'ın üç boynuzlu, süslü başlı kadın olarak tasvir edildiğini belirtir. G. V. Dlujevskaya'ya göre, buradaki Üç Müstü Bay Oni (Üç Boynuzlu Kutsal Ana), Orhon kitabelerine yansıyan "kutsal ana" Umay'la paralellik arz etmektedir.⁷

Kadınların savaşçılığıyla ilgili ise, Merlin Stone şöyle der: "Savaşçı ya da avcı, yiğit asker ya da keskin nişancı olarak saygı gören kadın tanrı, bazen en 'alışılmadık eril' niteliklere sahip gösterilir, gücünün ve yiğitliğinin O'nu uçuklaştırdığına, tinsel açıdan anormalleştirdiğine inanılır.⁸ Bazı efsaneler, kadını savaşlarda önder, güçlü ve yürekli bir savaşçı olarak tanımlar. Sonraları klasik Yunan edebiyatının Amazonlar adıyla andığı kadın askerle ilgili sayısız kayıt, Tanrıça'ya yiğit bir savaşçı olarak tapınıldığını göstermektedir.⁹

Uygur Türklerinin sözlü anlatmalarında Umay sevgi ilahı, hamile kadınların taptıkları ilah ve küçük çocukları koruyan ilah olarak anlatılmaktadır:

"Âlemin üzeri, yaratıcı Tanrının yaşadığı yer olup, nurlu ve parlak bir mekânmış. Üstteki parlak mekân ile alttaki karanlık yer arasında Umay varmış. O, evlâtlarına toprak ve su veren 'baht ilahı' olarak bilinirmiş. 'Umay İlahi', aynı zamanda sevgi ilahı, hamile kadınların taptıkları ilah ve küçük çocukları koruyan ilah olarak da kabul edilirmiş."¹⁰

Dinî-mitolojik varlık olan Umay'ın koruyucu ve bu görevin gereği olan kahramanlık ve savaşçılık fonksiyonu halk edebiyatının çeşitli türlerinde farklı şekillerde işlenmiş, dallandırılmış ve

⁶ L.P.Potapov, "Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay", Çev. Mufaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1996, s. 225.

⁷ G.V. Dlujevskaya, "Kudırge Kayası" Eski Türklerdeki Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış, Çev. Mufaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1996, s. 235 – 237.

⁸Merlin Stone. **Tanrılar Kadınken**. Çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 24.

⁹Merlin Stone, **age.**, s. 35.

¹⁰ Abdükerim Rahman, **Yipek Yurtdiki Epsane-Rivayetler**, Şinciang Helk Neşriyati, Ürümqi, 1999, s. 35.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

zenginleştirilmiştir. Uygur Türklerinin “Ana Kovuk Hekkide”¹¹ adlı efsanesinde, halkını korumak için yalmavuzla savaşan “ana”; “Çın Tömür Batur” destanında ağabeyini korumak için tek başına bir orduyla savaşan “Mehtumsula” Umay’ın Uygur sözlü kültüründeki yansımalarıdır.

2. Dinî Kadın Kahramanlar:

Uygur Türkleri arasında İslamiyet’in kabul edilmesi 9. yüzyılda başlamış ve 14. yüzyıla kadar devam etmiştir.¹² Müslüman olan Uygur Türklerinin Budistlerle yaptıkları savaşlarda, kahramanlık gösteren pek çok erkek ve kadın kahraman hakkında çeşitli efsaneler oluşmuştur. Bu efsanelerin sözlü gelenekten derlenip, tek bir metin olarak yazıya geçirilmesiyle de menkıbe türünün ilk örnekleri oluşmuştur. Bir başka ifadeyle, “Türklerin İslam kültür çevresine dâhil oldukları IX. yüzyıldan sonra, oluşan yeni kültürel zemin üzerinde, önemli dinî şahsiyetlerin hayatları, gösterdikleri kerametler ile Müslüman olmayanlarla yapılan savaşlarda kahramanlık gösteren alperenler etrafında menkıbe tarzı pek çok anlatı oluşmaya başlamıştır. Başlangıçta sözlü kültür ortamında meydana getirilen, daha sonra derlenerek yazıya geçirilen bu anlatılar, Kitab-ı Dede Korkud’da görüldüğü gibi zaman zaman eski destan geleneğinin özelliklerini önemli ölçüde sürdürürler.”¹³

Müslüman Uygur Türklerinin Budistlerle yaptıkları savaşta öne çıkan ve sözlü anlatılarda yer alan dinî ve tarihî kadın kahramanlardan biri Kızılçı Hanım’dır. Kızılçı Hanım, Müslüman Uygur Türklerinin Hotenli Budistlerle yaptıkları savaşta, saraydaki kızları da yanına alarak savaş meydanında büyük kahramanlık göstermiş ve sonunda şehit düşmüştür. Onun savaşta gösterdiği kahramanlık ve ölümüyle birlikte gerçekleşen keramet efsanelerde şöyle anlatılmaktadır:

“Orda Hanım’ın güzellikte güneş ile yarışan, kıvraklıkta aydan geri kalmayan Kızılçı Hanım adında, cesur ve bahadır bir kızı varmış. Orda Hanım’ın Hotenli kâfirler ile savaştığı günlerde, Kızılçı Hanım başkalarının engellemeye çalışmasına rağmen, saraydaki

¹¹ “Ana Kovuk Hakkında” isimli efsane metni için bk. Alimcan İneyet, **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz**, İzmir, 2007, s. 92-98.

¹² Uygur Türkleri arasında İslamiyetin yayılışı hakkında geniş bilgi için bak. Zekeriya Kitapçı, **Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslâmiyet**, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2004, s. 171-231; **Cuŋgo Uyğur Tarihi ve Medeniyeti Tetkikati**, Şinciang Halk Neşriyatı, Ürümqi, 1998, s. 73-80.

¹³ Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül, **Otman Baba Velâyetnâmesi (Tenkitli Metin)**, Ankara, 2007, s. VII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kızları yanına alıp, eline kılıç, mızrak ve kalkan alarak kâfirler ile savaşmış.

Kızılçı Hanım, savaşta erkek gibi giyinmiş. Onun bahadırılığı ve gayreti, savaşta çivikliği hiçbir yığıttan geri kalmamış. Orda Hanım, kızının olağanüstü bir şekilde savaşmasına içinden sevinip dua etmiş. Müslümanlar ise “Maşallah” demişler. Kâfirler savaş meydanında böyle bir bahadırın olmasından büyük korkuya kapılmışlar. Kızılça Hanım, kendi safına her saldırdığında koşulsuz kırk adım geriye çekilmişler. Düşmanlar, Kızılçı Hanım’ı bir çaresini bulup öldüremezlerse, kendilerinin bu savaştan galip çıkamayacaklarını anlamışlar ve ona tuzak kurmaya karar vermişler.

Kızılçı Hanım’ın cesurca savaşıp kâfirleri tir tir titretmesi müslümanları çok sevindirmiş, kâfirleri kaygılandırmış. Kızılçı Hanım, düşmanın dikkatini çektiğini bilse de, kendini çemberin dışına atmadan, durmaksızın düşmanın üzerine saldırmış. Kâfirler geriye çekilir gibi yapmışlar ve iki nişancı, Kızılça Hanım’ın iki eline nişan alarak ok atmış. O anda tıpkı gökyüzünden gürültüyle dolu yağıyor gibi Kızılçı Hanım’ın elinden kılıcı ve mızrağı düşmüş. O bir hamleyle kılıcını alarak kâfirler ile biraz daha çarpışıp yavaş yavaş geri çekilmiş, kendi mevzine geri çekildiğinde, kâfirler üşüşerek üzerine gelmeye başlamışlar.

Kızılçı Hanım’ın eline saplanan oklar zehirle sulandırıldığı için, zehir onun vücuduna işlemiş ve kendinden geçmeye başlamış. Kızılçı Hanım, aniden attan düşerek yere yığılmış. Müslümanların mevzi uzak olduğu için, onu hemen kurtaramamışlar. Çünkü kâfirler sürekli üzerine gelmeye devam ediyorlarmış. Kızılçı Hanım, kâfirlerin kan damlayıp duran kılıcına ve çirkin suratına öfkeyle bakarak, yerden kalkmaya çalışsa da yerinden kıpırdamamış. Düşmanın vahşet dolu eline düşmek kaş ile göz arasındaymış. Kâfirlerden korkmayı onuruna yediremeyen Kızılça Hanım, ne yapacağını bilemeyerek, bir göğe bir yere bakıp Allah’a sığınmış. Aniden yer yarılmış ve Kızılça Hanım’ı koynuna alarak kapanmış. Kâfirler, bu kerameti görünce şaşırıp kalmışlar ve ne yapacaklarını bilemeyerek öfkeyle yere bakmışlar ve geri çekilip gitmişler.

O günden sonra Müslümanlar, Kızılça Hanım’ı koynuna alan yere gelerek, dua ederek dilekte bulunur olmuşlar. Hacet sahipleri, isteğinin yerine gelmesini dilermiş; hastalar, hastalıktan kurtulmayı diler, çocuksuz kadınlar, çocuk sahibi olmayı diler olmuşlar. Bu adet, günümüze kadar devam edip gelmiştir.”¹⁴

¹⁴ Uygur Helk Rivayetleri (Şehsler, Vekeler Hekkidiki Rivayetler) 3, Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümçi, 1998, s. 207-209.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

Bu efsanede “güneş ile yarışan”, “aydan geri kalmayan güzelliği”, “savaşta erkek gibi giyinmesi”, “cesur”, “çevik”, “bahadır”, “yiğit” özelliği, “kılıç” ve “mızrak” kullanması, duasının kabul olup “yerin yarılması” ve “onu koynuna alması” gibi belirli özellikler açısından Kızılçı Hanım, Umay Ana’yı hatırlatmaktadır. Umay da güzeldir, koruyucudur, yay ve ok kullanmaktadır ve savaşçıdır. Ulu Ana/Mitolojik Ana/Toprak Ana’nın türevidir. Dolayısıyla toprağa dönebilmektedir.

Müslümanlarla Budistler arasında yapılan çeşitli savaşlarda, Uygur kadınları namuslarını korumak için büyük zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Uygur Türklerinin bu konuda en büyük kadın kahramanlarının başında Emçek Hocam gelmektedir. Hotenli Budistlerle yapılan savaşta, düşmanların bebeklerini emzirmek zorunda kalan ve namusuna leke geldiğini düşünerek, göğüslerini kesip atan Emçek Hocam hakkında çeşitli efsaneler oluşmuştur. Bunlardan biri şöyledir:

“Çok eskiden, çetin geçen bir savaşta çok insan ölmüş, bazıları yaralanmış. Düşmanlar, o civardaki hürmet edilen bir anneyi tutarak, kendilerinin annesiz kalan yavrularını emzirmeye zorlamışlar. Aradan çok geçmeden, halk tekrar hücum edip düşmanları kovmuş. Bu anne, bunun üzerine “Düşmanların çocuğunun emdiği memeyi taşımaya gerek yok!” diyerek memelerini kesip atmış. Kesip attığı memenin düştüğü yer, daha sonra mezara dönüşmüş. İnsanlar, bu anneye hürmet nedeniyle, bu mezara ‘Emçekhocam’ demişler.”¹⁵

Bu efsanede, Emeçek Hocam’ın Umay’ın çocukları koruyucu ve bereket verici fonksiyonu yansıtılmıştır. Bilindiği gibi, Umay da koca memeli olarak tasvir edilir. Çocuklar onun memelerini emerek beslenir ve hayat bulurlar. Dede Korkut Kitabı’nda Boğaç Han’ın ölümcül yarasının iyileşmesinde anne sütünün oynadığı rol de Umay’ın koruyucu ve hayat verici fonksiyonuyla ilgilidir.

Uygur Türklerinin bugüne kadar Emçek Hocam’a saygı göstermesi ve tapmasının kökünde Umay anlayışı bulunmaktadır. Günümüzde, Turfan’ın Toksun kasabasında bulunan Emçek Hocam’ın mezarı, önemli ziyaret yerlerinden biridir ve göğsüyle ilgili bir hastalığı olan kadınlar, bu mezarı ziyaret etmektedir.¹⁶

Uygur Türkleri arasında, çeşitli kerametleri anlatılan kadın kahramanlardan biri de Büvi Rabia’dır. Büvi Rabia, Uygur Türkleri

¹⁵ Uygur Helk Epsane-Rivayetleri (Kök Gümbez), Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2006, s. 122.

¹⁶ Rahile Davut, “Uygurların Mezar Kültürü Üzerinde Bir Araştırma”, Akt. Alimcan İnyet, Milli Folklor, S. 60, 2003, s. 207–208.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

arasında “Hazreti Mollam” olarak bilinen Kaşgarlı Mahmud’un annesidir. Onun hakkında anlatılan efsanelerden biri şöyledir:

“Büvi Rabia, Hazreti Molla (Mahmut Kaşgari)’nin annesiymiş. O, yaşarken kâbeyi hacetmek için yaya olarak yola çıkmış. Kâbeye varmaya üç günlük yol kaldığında, Büvi Rabia’nın bu arzusu Allah tarafından karşılık bulmuş ve Allah, kâbeye “Sen önüne var” diye emir vermiş. Allah’ın emriyle kâbe gökyüzüne yükselip, Büvi Rabia’nın önüne gelerek havada asılı kalmış. Böylece, Büvi Rabia’nın isteği karşılık bulmuş ve o yurduna “büvilik (Hacı)” namıyla dönmüş.

Çok geçmeden vefat etmiş ve şimdiki mezarına defnedilmiş. Bu memlekette Şükür Bay adında bir çoban varmış. Günlerden bir gün hayvanlarını otlatmak için sürüp Büvi Rabia’nın mezarının önüne gelmiş. Hayvanlar kabrin yanına gelince, yarısı bir tarafa, yarısı başka bir tarafa ayrılmış gitmiş. Ertesi gün aynı olay tekrarlanmış. Bunun üzerine Şükür Bay, “Ha! Bu, bir büyüğün mezarıymış. Dilsiz hayvan bile bu mezara hürmet edip, onun üzerinden geçmedi.” diyerek bu mezarın üzerini düzelterip etrafına duvar örmüş. O günden sonra Büvi Rabia’nın mezarının önünden geçen herkes, atlı ise mezarın yanına geldiğinde atından inerek dua edip yoluna devam eder olmuş. Bu mezarın kerametinden, burada yaşayan halk, hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden yaşamış.”¹⁷

Yukarıdaki anlatmada da görüldüğü gibi, dinî kadın kahramanlardan biri olan Büvi Rabia, çeşitli kerametleriyle temayüz etmiş ve günümüzde mezarı önemli ziyaret yerlerinden biri olan dinî şahıslardan biridir.

3. Tarihî Kadın Kahramanlar

Doğu Türkistan toprakları, 1759 yılında Çin-Mançu yönetimi tarafından istila edilmiştir. 1759’daki ilk Çin-Mançu istilasından sonra işgal kuvvetleri büyük kısmı İli vilayetinde olmak üzere genç-yaşlı, kadın-erkek ayırt etmeksizin binden fazla insan öldürmüş, yüz binlerce kişiyi sürgüne göndermiş; bunun yanında halkın mallarını müsadere edip şehirleri tahrip etmişlerdir.¹⁸

1864 yılında bağımsızlıklarına kavuşan Doğu Türkistan halkı, Yakup Bey yönetiminde “Şarkî Türkistan İslâm Devleti”ni kurmuşlardır.¹⁹ Yakup Bey’in 1877 yılında ani ölümü üzerine çıkan

¹⁷ Abdükerim Rahman, **Yipek Yurtidiki Epsane-Rivayetler**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümcü, 1999, s. 116-117.

¹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. İsa Yusuf Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, Ortağ Yayınları, İstanbul, s. 115-124.

¹⁹ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 144-149.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

taht kavgaları sonucunda ülke parçalanmış ve 1878 yılında ülke yeniden işgal edilmiştir.²⁰ Doğu Türkistan toprakları 18 Kasım 1884 tarihinde Çim imparatorunun emri ile Çin'in 19. vilayeti olarak "Şinciang" adıyla anılmış ve bu kelime "yeni hudut", "yeni kazanılan yer", "yeni dominyon" anlamındadır.²¹ Bu "İkinci Mançu İstilasası" 1911 yılına kadar devam etmiştir. Aynı yıl Çin-Mançu İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla, kargaşadan istifade edip ülke idaresini ele geçiren bazı valiler Doğu Türkistan'da zulüm ve işkenceyi sürdürmüşlerdir. Bu valilerden Chin-Shu-Jen'in (1928-1933) zulüm ve işkencelerine dayanamayan halk, 1931 yılı Şubat ayında Kumul vilayetinde Hoca Niyaz Hacı ve Salih Dorga gibi kişiler önderliğinde ayaklanmıştır. Kumul ayaklanmasının başarıyla sonuçlanması neticesinde, ayaklanmalar Doğu Türkistan'ın tamamına yayılmıştır. Bu ayaklanmaların başarıyla sonuçlanması neticesinde 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da "*Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti*"ni ilan etmişlerdir.²² Ancak kurulan bu devletin ömrü uzun olmamıştır. Çünkü, 1934-1944 yılları arasında Doğu Türkistan'da Rus istilası başlamış ve Rus-Çin siyasi ve askeri ittifakı sonucu 1937'de devlet yıkılmıştır. Bu tarihten itibaren Doğu Türkistan'da Çin baskısı daha da artmış ve çeşitli ayaklanmalar çıkmıştır. 1938 yılının sonunda bu ayaklanmalar şiddetle bastırılmıştır. Sovyet vatandaşı olan Kaşgar Emniyet Müdürü Mavlanov, sadece bir günde 6.000 kişiyi kurşuna dizdirmiş, 300.000'den fazla Doğu Türkistanlı hapsedilmiş ve 10.000'den fazla ailenin malına el konulmuştur.²³

Çin'in imha ve Çinlileştirme siyasetinin sonucu olarak bütün Doğu Türkistan halkı Temmuz 1944'te İli bölgesinde Gulca'da Ali Han Töre önderliğinde Çinlilere karşı yeniden ayaklanmış ve 07.08.1944'te "*Doğu Türkistan Cumhuriyeti*"ni kurmuş ve cumhurbaşkanlığına da Ali Han Töre getirilmiştir. Rus-Çin işbirliği neticesinde bu devletin ömrü de iki yıl sürmüş ve 22.10.1945'te Çin ve Türk heyetlerinin Ürümqi'de görüşmeleri sonucunda karma bir hükümet kurulmasına karar verilmiştir. 1946'da kurulan karma hükümetin başına Chang Chih-Chung getirilmiştir. Çinli askerlerin Türklere zulümleri başlayınca halk isyan etmiş ve 1949'da Çin birlikleri Kumul'u işgal etmiştir.²⁴ Neticede 1944'ten beri devam eden

²⁰ Baymirza Hayit, *age.*, s. 147-148.

²¹ Hayati Aktaş, "Doğu Türkistan: Çin Ortaasyası'ndan Etnik Ayrımcılık ve Kontrol" *Gökbayrak Dergisi*, Mayıs-Haziran 2004, s. 509, s. 11-14.

²² Ahmet Toksoy, "Doğu Türkistan Tarihine Bir Bakış", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, İstanbul: S. 59-60, s. 26-36.

²³ Baymirza Hayit, *age.*, s. 322-330.

²⁴ Ahmet Toksoy, *agm*, s. 26-36; İsa Yusuf Alptekin, *age.*, s. 183.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

milliyetçi Çin istilasının yerini 1949'da başlayan komünist Çin istilası almıştır.

Yukarıda özetleyerek verdiğimiz Doğu Türkistan'ın siyasî tarihinde, Uygur Türkleri arasında erkek ve kadın pek çok kahraman temayüz etmiş ve bu kahramanlar hakkında efsane, destan ve halk şiiri gibi çeşitli sözlü kültür ürünleri oluşmuştur.

Doğu Türkistan Uygur Türklerinin Çin yönetimine karşı millî ayaklanmalarında kahramanlık gösteren kadın kahramanlarından biri Naziğim'dir. Uygur Türkleri bu kahraman kızın maceralarını anlatan bir destan yaratmışlardır. Uygur Türkleri arasında "Naziğim" (Nazugum/Nuzugum)²⁵ olarak bilinen bu destanda, Kaşgar halkının 1826 yılında Çin yönetimine karşı başlattığı ayaklanma ve bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra gelişen olaylar anlatılmaktadır.

Naziğim, Uygur Türklerinin millî direnişinin ve özgürlük mücadelesinin sembolü haline gelen kadın kahramanlarından biridir. Bir destan kahramanı olan Naziğim, halkın muhayyilesinde çeşitli şekillerde idealize edilmiş ve onunla ilgili efsaneler yaratılmıştır. Bu efsanelerden biri şöyledir:

"Şunkar Dağı'nda²⁶ bir mağara varmış. Mağaranın ağzı dar, içi genişmiş. Naziğim, namusunu korumak için zalim Sulan'ı boğazından hançerleyerek, dağa kaçmış ve en sonunda bu mağaraya gizlenmiş. Karnı acıktığında, mağaranın etrafındaki bal arılarının yuvasını bozup, bal yiyerek günlerini geçirmiş.

Bir süre sonra, Naziğim'in Şunkar Dağı'nda bir mağarada yaşadığını askerler öğrenmiş ve onu yakalamaya gitmişler. Askerler mağarayı görünce "Bu kaçağı şimdi tavşandan da kolay yakalarız." diye düşünmüşler ve mağaranın içine tek tek girmeye başlamışlar. Naziğim çeviklikle ilk giren askerin göğsüne hançeri saplamış. Asker, o anda yere yığılmış ve elindeki kılıç da düşmüş. Diğerleri mağaranın içine girmeye cesaret edememişler. Naziğim, ölen askerin kılıcını alarak askerlere doğru yürümüş, hepsi ardına bakıp kaçmış. Bunun üzerine daha fazla asker gelerek mağarayı sarmış. Askerlerin komutanı, onlara emir vermiş:

—Duman verin, boğulunca yakalayın! demiş. Askerler etraftan odun toplayarak, mağaranın ağzına ateş yakmışlar; fakat duman mağaranın içine gitmemiş. Bunu gören komutan tekrar:

²⁵ Alimcan İneyet, **Uygur Halk Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 1-22.

²⁶ Şunkar Dağı: Kazakistan'ın sınırları içindedir. Dağda şahin çok olduğu için "Şunkar Dağı" diye adlandırılmış. Bu dağın eteğindeki köyün adı da "Şunkar"dır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

—Mağaranın ağzını kırarak büyüün, diye emir vermiş. Askerler, ellerine geçen her şeyle “He-hu!” diyerek mağaranın ağzını kırarak büyümeye çalışmışlar. Aradan bir kaç gün geçtiyse de mağaranın ağzını büyütememişler. Bunun üzerine askerlerden her biri çam ağacından meşale yakarak, mağaranın içini aydınlatıp sıraya dizilip mağaranın içine girmiş. Naziğim, karşısına gelenin kellesini almış. Mağaranın içinde düşmanlarına karşı inatla savaşmış. Vakit uzadıkça Naziğim yorgun düşmüş ve sonunda gücü kalmayarak yığılıp kalmış. Sağ kalan askerler, baygın yatan Naziğim’i bağlayarak alıp götürmüşler. O günden sonra bu mağaraya “Naziğim Mağarası” denmiş.”²⁷

Bu efsanede Naziğim’in savaşçı ve yiğitlik özelliği yansıtılmıştır. Onun savaşı “ana”nın Yalmavuz’a karşı yaptığı savaştan, Mehtumsula’nın düşman ordusuna karşı yaptığı savaştan farklı değildir. Umay’ın koruyuculuğu, Naziğim’in kendi halkını düşmanın istilasından koruma, kendi namusunu korumak suretiyle milletin namus, onur ve haysiyetini koruma çabalarında yansıtılmıştır. Uygur Türkleri arasında, Naziğim’in hayatını konu alan çeşitli türküler de söylenmektedir.

Uygur Türklerinin sözlü edebiyatında bir kahraman olarak anlatılan kadınlardan biri de İparhan’dır. İparhan, Apak Hoca (Hidayitullah) tarafından Üçturfan’a sürülen Saidiye Hanlığı’nın hükümdarı Emir Muhammet’in torunu Nur Elanurhan’dır. Güzelliği ve misk kokusu nedeniyle insanlar ona “İparhan” adını vermiştir. Ata binip ok atmada mahir olan İparhan, savaşlarda kahramanlık gösteren Uygur kızlarından biridir. Uygur Türkleri arasında onun namının yayılması, Mançu hanlarından İşingnu’nun askerleriyle yaptığı savaşta kahramanlık göstermesi ve esir düşmesi sonunda İşingnu Han’ın²⁸ onunla zorla evlenmek istemesi nedeniyledir.²⁹

Uygur Türklerinin kadın kahramanı İparhan hakkında çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Düşman askerileri, savaşta esir düşen İparhan’ı Pekin’e götürmüş ve İşingnu Han’a teslim etmişlerdir. İlk görüşte ona âşık olan İşingnu Han, onu kendisiyle evlenmeye razı etmek için, onun her isteğini yerine getirmişse de, İparhan onun eşi olmaya asla razı olmamıştır. Örneğin; İşingnu Han, İparhan’ı

²⁷ **Uygur Helk Rivayetleri (Nam-Ataklar Hekkidiki Rivayetler) 2**, Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümçi, 1998, s. 233–234.

²⁸ İşingnu Han: 1711–1799 yılları arasında yaşayan ve “Padişah Çyenluñ” olarak da bilinen Mançu hanlarından biridir.

²⁹ İparhan hakkında geniş bilgi için bk. **Uygur Helk Rivayetleri (Şehisler, Vekeler Hekkidiki Rivayetler) 3**, Yay. Hzl. Geyretcan Osman, Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümçi, 1998, s. 272–274.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

evelenmeye razı etmek için, onun Yarkent'teki ailesi ve akrabalarını Pekin getirerek sarayın çevresine yerleştirmiş ve ailesiyle görüşmesini sağlamıştır. Yine İparhan'ın "Benim yurdunda meyvesi altın, yaprakları gümüş, dalı silah ve kokusu misk olan bir ağaç var, o ağaçtan buraya getirmeni isterim!" demesi üzerine, İşingnu, Hâkim Beg ve Suçiñ komutasındaki askerlerini iğde ağacı getirmek üzere Yarkent'e gönderir. Bunlar, Yarkent halkına eziyet ederler ve yüz kadar iğde ağacının kökünden söküp Pekin'e taşıyan Yarkentliler, yolda "İğde Ayaklanması" adıyla bilinen ayaklanmayı çıkarırlar ve Hâkim Beg ve Suçiñ başta olmak üzere bütün Mançu askerlerini öldürürler. Bunun üzerine İşingnu Han, İparhan'a zorla sahip olmak ister. Ancak İparhan onu bıçaklayarak yaralar ve bu emeline ulaşmasına engel olur. Sonunda İşingnu bir sefere çıktığında, İşingnu Han'ın annesi ve saray erkânı, İparhan'ı zehirleyerek öldürür.³⁰

Uygur Türkleri için İparhan, efsanevî bir kahramandır. Halkına ve geride bıraktığı akrabalarına ihanet etmek yerine, ölümü yeğleyen tavrıyla iffetin ve erdemın sembolü olur.

Uygur Türkleri, 1864–1871 yılları arasında Mançu istilasına ve onun yerel işbirlikçilerine karşı birçok kez ayaklanmışlardır. Mayimhan, özgürlük için Mançu yönetimine karşı millî ayaklanmada öne çıkan kadın kahramanlardan biridir. Sonraki dönemde hükümet tarafından idam edilen Mayimhan, Uygur Türklerinin bağımsızlık sembollerinden biri haline gelmiştir. Onun kahramanlığını dile getiren halk şiirlerinden bazıları şöyledir:

<i>“Zindan témi igiz tam</i>	Zindan damı yüksek dam,
<i>Uniñ içi gorustan</i>	Onun içi kabristan.
<i>Erkinlikke bel bağlap</i>	Özgürlüğe niyet edip,
<i>Şehit ölgen Mayimhan</i>	Şehit düştü Mayimhan.
<i>Mayimhan özi obdan</i>	Mayimhan çok iyi,
<i>Bezide huyi yaman</i>	Bazen de huyu kötü.
<i>Uniñ cénini aldi</i>	Onun canını aldı,
<i>Qan içer qara zaman</i>	Kan içen kara zaman.

³⁰ *Uyğur Helk Rivayetleri (Şehisler, Vekeler Hekkidiki Rivayetler) 3.* Yay Hzl: Ğeyretcan Osman, Ürümçi: Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, 1998, s. 272–274.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

<i>Han Hocamniñ boz éti</i>	Han Hoca'nın boz atı,
<i>Deryalarda özemdu</i>	Nehirlerde yüzer mi?
<i>Mayimhandek baturni</i>	Mayimhan gibi bahadırı,
<i>Darin obdan köremdu</i>	Bey ağa sever mi?
<i>Ata bolğiniñ qéni</i>	Ata olacak kişi nerde?
<i>Ana bolğiniñ qéni</i>	Ana olacak kişi nerde?
<i>Qiliç bilen çapqanda</i>	Kılıç ile vurduğunda,
<i>Tilep alğiniñ qéni</i>	Dileyip alacak kişi nerde?
<i>Aldimizda töt Mançu</i>	Önümüzde dört Mançu,
<i>Qiliçini oynatti</i>	Kılıcını salladı.
<i>Hékim Beg bolap berse</i>	Hâkim Bey arka çıksa,
<i>Öltürmeytti, palaytti</i>	Öldürmezdi, sürgün ederdi.
<i>Turpanniñ yoli qumluq</i>	Turfan'ın yolu kumluk,
<i>Ötüp bolğili bolmas</i>	Geçip gitmek mümkün değil.
<i>Atmış yambuni élip</i>	Altmış yambuyu* alıp,
<i>Bikar turğili bolmas</i>	Boş durmak mümkün değil.
<i>Atmış yambuni élip</i>	Altmış yambuyu alıp,
<i>Darin ambal toyamdu</i>	Bey ağalar doyar mı?
<i>Mayimhanni öltürdi</i>	Mayimhan'ı öldürdü,
<i>Huni uni qoyamdu</i>	Kanı onu bırakır mı?
<i>Kona şehirde aq térek</i>	Eski şehirde ak kavak,
<i>Yéni şehirde kök térek</i>	Yeni şehirde gök kavak,
<i>El cemaet işiğa</i>	Vatanın, halkın işine,

* Yambu: At toynağına benzer şekilde ve büyüklükte döküm haline getirilmiş gümüş para.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

<i>Mayimhandek yaş kérek</i>	Mayimhan gibi genç gerek.
<i>Gülbağ süpet Qeşqerdek</i>	Gülbağ sıfatlı Kaşgar gibi,
<i>Yeñi soqqan şeher barmu</i>	Yeni kurulan şehir var mı?
<i>Mayimhan şehit boldi</i>	Mayimhan şehit oldu,
<i>Aña ohşaş er barmu</i>	Onun gibi yiğit var mı?” ³¹

Doğu Türkistan Türkleri arasında “Üç Vilayet İnkılâbı (1944-1945)” döneminde milliyetçi Çin yönetimine karşı yapılan savaşlarda ortaya çıkan kadın kahramanlardan biri de Rizvangül’dür. O, 1944 yılında Gulca’nın Herembağ bölgesinde, milliyetçi Çin (Guomintang) askerleri ile yapılan çetin savaşa katılmış ve millî mücadelenin ön saflarında yer almıştır. Uygur Türkleri, savaşta şehit düşen bu cesur ve kahraman kızını asla unutmamış, onun kahramanlığı ve mücadelesi hakkında şiirler ve şarkılar düzenlemişlerdir. Halkın gönlünde derin izler bırakan Rizvangül hakkında teşekkür eden halk şiirlerinden bazıları şunlardır:

<i>“Hever keldi goya bir</i>	Haber geldi guya bir,
<i>Suldi digen qizil gül</i>	Soldu diye kızıl gül.
<i>Veten uçun can pida</i>	Vatan için can feda,
<i>Emesmidu Rizvangül</i>	Değil miydi Rizvangül?
<i>El dañqini yat qilip</i>	Halkın adını hatırlayıp,
<i>Düşmenlerni étip kül</i>	Düşmanı vurup kül edip,
<i>Bel bağliğan ceñlerde</i>	Gayret etti savaşlarda,
<i>Uygur qizi Rizvangül</i>	Uygur kızı Rizvangül.
<i>Untulsunmu héç qaçan</i>	Unutulur mu, asla,
<i>Untulmaydu Rizvangül</i>	Unutulmaz Rizvangül.
<i>U bir tozimag éçilip</i>	O hiç solmadan açıp,
<i>Turğan esli qizil gül</i>	Duran gerçek kızıl gül” ³²

³¹ **Uygur Helk Tarihi Koşakliri**, Yay. Hzl. Uçkuncan Ömer, Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar, 1981, s. 37-39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Bu şiirlerde, vatan ve milletini dış güçlere karşı savunma ve koruma uğruna, halkın özgürlüğü ve bağımsızlığı için genç yaşında hayatını hiç tereddüt etmeden feda eden Uygur Türklerinin kızı Rizvangül'ün kahramanlığı övülmüştür.

Uygur Türklerinin kadın kahramanları ve onların hayatı etrafında teşekkül eden sözlü kültür ürünlerinden bazılarını değerlendirdiğimiz bu çalışmada, Türklerin mitik, dinî ve tarihî anlatmaları içinde kadın kahramanların önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Türk kültür tarihi incelendiğinde, inanç sisteminden yaşam biçimine kadar topluma yöne veren, çeşitli özellikleriyle millî değerlerin sembolü haline gelen sayısız kadın kahramanın yer aldığı görülecektir. Bu konuda yapılacak daha kapsamlı çalışmalar, gerek Türklerin mitolojik inanç ve düşünce sisteminin gerekse Türk kültür tarihinin aydınlatılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- RAHMAN Abdukerim, **Yipek Yurtidiki Epsane-Rivayetler**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 1999.
- TOKSOY Ahmet, "Doğu Türkistan Tarihine Bir Bakış", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, S. 59-60, s. 26-36.
- İNAYET Alimcan, **Uygur Halk Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- İNAYET Alimcan, **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz**, İzmir 2007.
- BAYAT Fuzuli, **Türk Mitolojik Sistemi 2**. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- BEYDİLİ Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2005.
- Cuño Uyğur **Tarihi ve Medeniyeti Tetkikati**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 1998.
- Çin'deki **Altay Dil Ailesine Mensup Milletlerin Efsane ve Hikâyeleri**, (Zhongguo A er tai Yuxi Zhu Minzu Shenhua Gushi), Editör: Man Douhu, Milletler Neşriyatı, Pekin 1997.
- KILIÇ Filiz, ARSLAN Mustafa, BÜLBÜL Tuncay. **Otman Baba Velâyetnâmesi (Tenkitli Metin)**, Ankara 2007.

³² Uyğur Helk Tarihi Koşaklıri, s. 111-112.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- DLUJNEVSKAYA Galina Vatslavovna, “Kudırge Kayası Eski Türklerdeki Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış”, çev. Mufaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1996.
- AKTAŞ Hayati, “Doğu Türkistan: Çin Ortaasyası’ndan Etnik Ayrımcılık ve Kontrol” **Gökbayrak Dergisi**, Mayıs-Haziran 2004, Kayseri, s. 509, s. 11–14.
- HAYİT Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1995.
- ALPTEKİN İsa Yusuf, **Doğu Türkistan Davası**, Ortağ Yayınları, İstanbul 1975.
- POTAPOV Leonid P, “Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay” çev. Mufaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1996.
- DAVUT Rahile, ”Uygurların Mezar Kültürü Üzerinde Bir Araştırma.” Akt: Alimcan İnayet, **Milli Folklor**, S. 60, 2003, s.207–208.
- RUJİ Niu, **Eski Uygur Yazılarıyla Yazılmış Metinler Kılavuzu**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 1997.
- STONE Merlin, **Tanrılar Kadınken**, Çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul 2000.
- Tatar Miflari, Beşençe Kitap**, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996.
- Uygur Helk Epsane-Rivayetliri (Kök Gümbez)**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 2006.
- Uygur Helk Epsane-Rivayetliri (Kök Yallik Böre)**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 2006.
- Uygur Helk Rivayetliri (Nam-Ataklar Hekkidiki Rivayetler) 2**, Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi 1998.
- Uygur Helk Rivayetliri (Şehisler, Vekeler Hekkidiki Rivayetler) 3**, Yay. Hzl. Geyretcan Osman, Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi 1998.
- Uygur Helk Tarihi Koşakliri**, Yay. Hzl. Uçkuncan Ömer, Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar 1981.
- KİTAPÇI Zekeriya, **Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslâmiyet**, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2004.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*